

POSVÁTNÝ OBRAZ A JEDNOTA BRATRSKÁ

Ota Halama

HOLY PICTURES AND THE UNITY OF BRETHREN The problem of holy pictures and their veneration has an important position in the research of the Czech reformation. The Taborites and some Prague radicals refused the use of them in the praxis of the Church and we can find cases of iconoclasm in their history. The conservative Utraquists tolerated and came close to approving the veneration of holy pictures. The Unity of the Czech Brethren is a child of Utraquism on the one hand, and of the Taborites on the other. They accepted the attitude to holy pictures from the Taborites and the way of handling them from the Utraquists. That is why we cannot find any case of iconoclasm during the whole existence of the Brethren, whereas in the praxis of the Taborites, and of the radical Utraquists such cases can be found. Three phases can be clearly distinguished in the development of the Brethren attitude: silence at the beginning, followed by a period of refining their standpoint in polemical works and finally a period when the theory is translated into praxis. It can be rightfully said that in the life and teaching of the Unity we can find a fulfillment of the ideas of one of the "predecessors" of John Hus—Matthias of Janov.

Názory Bratří na posvátné obrazy, jejich úctu a výtvarné umění vůbec, nebyly dosud nijak podrobně zkoumány. Dílčí studie na toto téma částečně zpracovávaly praxi táboorskou a utrakvistickou,¹ ale Jednoty bratrské, jakožto plodu těchto dvou směrů, se nijak nedotkly. Následující řádky se proto pokusí několika malými sondami tuto mezeru alespoň trochu zaplnit a doplnit tak toto, dosud málo popsané, místo v českých církevních dějinách.

Vznik Jednoty bratrské, její bohosloví i církevní praxi, zřetelně ovlivnily, jak bylo řečeno, dva hlavní proudy české reformace první poloviny 15. století – utrakvismus jakoubkovsko-rokycanovského směru a táborství prostředkované Petrem Chelčickým. Vyděme tedy od těchto kořenů.

Rokycanův postoj k posvátným obrazům lze krátce charakterizovat jako kritickou a opatrnou toleranci, v žádném případě však jako „přehnaný“ či „běžný“ přístup k nim.² Přiměřeně věci jej charakterizuje jedna ze žalob, nazvaná „*O obrazech*“, z roku 1461:³ „*Jeho přívrženci se jim*

¹ Na prvním místě zde lze jmenovat III. husitologické sympozium z 12.–15. září 1983 nazvané „Husitské obrazoborectví“. Jehož výsledky byly publikovány in: Husitský Tábor 8, Sborník Muzea husitského revolučního hnutí, Tábor 1985, s. 9–88.

² Rokycanův postoj viz: Chlábec, Jan, K vývoji názorů Jana Rokycany na umělecké dílo, in: Husitský Tábor 8, s. 39–56.

vysmívají a i on by tak jednal, kdyby se odvážil. Neboť on sám odstranil obraz svaté Panny Marie z většího oltáře, kde byl umístěn, a dal ho do kouta;...“ Nejen z této žaloby, ale i z ostatních pramenů plyne, že vlastní obrazoborectví je Rokycanovi cizí, i když sám připouští, že *se mu nelíbí hojně obrazy*.⁴ Zřetelně zde tak u Rokycany vystupuje, Jakoubkem ze Stříbra zprostředkovaný, názor Matěje z Janova⁵ o nutnosti odstranit všechno to, co lid odvádí od pravé zbožnosti upnuté na Ježíše Krista a od husitstvím rozvinutého a zesíleného eucharistického kultu.

Táborství, které rodící se Jednotě nejsilněji představil Petr Chelčický, k funkci obrazů přistupovalo jinak než utrakvismus pražských mistrů. Ovšem ani u Chelčického, ani u jeho tábořského učitele Mikuláše Biskupce z Pelhřimova obrazoboreckou tendenci nenacházíme. Chelčický sice problematizuje a odmítá, po Biskupcově vzoru, dosavadní kult svatých, ale tak jako u Biskupce⁶ je i u Chelčického⁷ posvátný obraz na okraji jeho kritice-

³ Boubín, Jaroslav (ed.), Zachová, Jana (ed.), Žaloby katolíků na Mistra Jana z Rokycan, Státní okresní archiv, Rokycany 1997. Latinské znění žaloby na s. 29, český překlad na s. 52.

⁴ František Heřmanský (ed.): Deník Petra Žateckého, Melantrich, Praha 1953, s. 44.

⁵ K Matějově názoru na posvátné obrazy, srov. distinkci „De ymaginibus in templis vel statuis“, in: Matthiae de Janov, Regularum Veteris et novi testamenti, Liber V – De corpore Cristi, ed. Jana Nechutová, R. Oldenbourg Verlag, München 1993, s. 81–111. A česky ve výboru: M. Matěj z Janova, Výbor z Pravidel Starého a Nového Zákona, přel. Rudolf Schenk, Blahoslav, Praha 1954, s. 229–233.

⁶ Dokladem tohoto tvrzení budiž Biskupcova „Táborská konfese“, kde problematika posvátných obrazů, s jedinou výjimkou, zcela chybí (Molnár, Amedeo (ed.), Cegna, Romolo (ed.), Confessio Taboritarum, Istituto Storico Italiano, Roma 1983, s. 328; český překlad: Mikuláš z Pelhřimova: Vyznání a obrana táborů, přel. F. M. Dobiáš a A. Molnár, Academia, Praha 1972 s. 264.). Ostrý Mikulášův názor na posvátné obrazy nacházíme však v řeči, kterou pronesl na koncilním jednání v Basileji, 18. března 1433 (F. M. Bartoš (ed.), Orationes, Jihočeská společnost, Tábor 1935, s. 78–79). Kromě názoru, že skrze posvátné obrazy jednájí démoni, kteří svádějí lid, který později zazní i u Bratří, na tomto jednání nalezneme i výrok ze 7. dubna, kdy Mikuláš jasně odmítá názor Tomáše Akvinského o posvátných obrazech, že se účta jim prokazovaná přenášší na osobu obrazem představovanou a odkazuje k tzv. Chebskému soudu (František Heřmanský (ed.): Deník Petra Žateckého, Melantrich, Praha 1953, s. 173). Toto odmítnutí Akvinského je také jediná zmínka o posvátných obrazech v Táborské konfesi. Basilejská jednání však zůstanou i tak, zatím, jediným pramenem pro poznání názoru Mikuláše z Pelhřimova na problematiku posvátných obrazů.

⁷ Krátké zmínky o posvátných obrazech odvozené z kritiky kultu svatých nalézáme v Chelčického Postile (Petr Chelčický, Postilla – I, Emil Smetánka (ed.), Comenium, Praha 1900, s. 143 a 415.) a v traktátu „Jiná řeč o šelmě a obrazu jejím“, SVK Olomouc M. I. 164, fol. 288b: „P[ro]tož ten obraz: šelmy převyšuje všeliké modly na světě hříeche[m] a vin[n]ů, nebo kterakýmžkoli modlám klanějí se lidé, nemají za to, by tiem Boha nebeské[h]o ctíli a jemu slůžili, než, že to dřevo ctie, kteréž za Bóh mají a hřešie těžce, že tu česť na dřevo vznášejí, kterážto slušie na samého Stvořitele.“

kého zájmu. Rozhodně a vždy zde však platí, že posvátný obraz a jeho úcta nemá již žádné tolerované místo v církvi Kristově.

Roku 1467 dochází v náboženské skupině shromážděné kolem Bratra Řehoře, bez ohledu na dosavadní praxi římské a utrakvistické církve, k ustavení vlastních kněží. Nově vzniklá Jednota bratrská se tak vydává na vlastní cestu a nauku o posvátných obrazech si odnáší ze svého domovského prostředí, tedy z utrakvismu, jehož názor zradikalizovalo Chelčického táborství. Dokladem pro takto chápané pojetí posvátného obrazu, jak i dále uvidíme, je „*Psaní mistrův Pražských proti Bratřím ku potvrzení listu Rokycanova proti Bratřím psaného*“ z doby před srpnem 1474, které odráží utrakvistickou pozici té doby a přeneseně i pozdější bratrskou praxi: „*Také otcové svatí v prvotní církvi kostí svatých, obrazy i všecky jiné svátosti ustavili sou po kostelích, aby na stranu byli odloženi aneb ven z kostela, a to proto, aby věrní přijdouce do kostela všickni měli zření k Bohu samému v svátosti oltářní, kteroužto svátost když sou viděli, spíš sou se k náboženství vzbuzovali, nežli by jim byla v arše zavřítina.*“⁸ Opět zde tedy vidíme, že posvátné obrazy nejsou odsuzovány k zničení, ale, že jejich „rozptylující“ moc má být omezena zcela v duchu Janova, Jakoubka a Rokycany a tato Jednotou přijatá pozice již nebude nadále v Jednotě opuštěna. Další kritika posvátných obrazů se totiž zaměřuje již jen na římskou církev a její pojetí posvátných obrazů a jejich úcty, zatímco utrakvismus ponechává bez kritických výpadů.

Možnou prvotinou v této souvislosti je „*Spisek o hanebném hříchu, těchto časův již lidem ne velmi známém, totižto o modlářství*“, prvního z členů „úzké rady“ Jednoty, bakaláře Prokopa z Jindřichova Hradce z roku 1492.⁹ Zde se vrací opět duch Chelčického a Táborských, kdy Biskupec je i přímo jmenován, v příkladech i argumentaci. Prokop, vycházející z textů knihy Zjevení, o posvátných obrazech takto píše: „*Neb všecko, což od lidí můž a má Bohu činěno býti, vnitř i zevnitř, to lidem svatým a netoliko opravdovým, ale což horšího, nejedni i mylným svatým a dřevěným i kamenným svatým, kteříž se ostarají a zvětšejí, kteříž tak mocni jsou sobě pomoc učiniti, aby much a vrabcův, kteříž je uposedají a ukakají, s sebe sehnati nemohli, ani prachu a dýmu s očí svých setřítí. Tak jest nynější*

⁸ Bidlo, Jaroslav (ed.), Akty Jednoty bratrské – II, Historická komise při Matici moravské, Brno 1923, s. 130.

⁹ Časopis historický – I, Josef Dobiáš (red.), Pardubice 1881, s. 128 – 138. Originál in: Akty Jednoty bratrské – V, fol. 227a – 234a (opis SA Praha).

*křesťanstvo vyučeno od apoštolské stolice skrze rozmnožení kněžstva a mnichovstva, i těch a nejvíce jako na špalcích lidem k oku chodí, ke cti a chvále Boží.*¹⁰

Z přibližně stejné či o něco pozdější doby pochází i anonymní spisek, dochovaný rovněž v Aktech Jednoty bratrské a nazvaný spisovatelem jejich obsahu: „*O oddělení Bratří od římské církve*“.¹¹ Toto pojednání je v otázce posvátných obrazů nesené stejným duchem jako spisek Prokopa z Jindřichova Hradce a modloslužba římské církve je zde hlavním důvodem pro bratrské oddělení od kněžstva římského svěcení, jež se ovšem týkalo i utrakvistů. Posvátný obraz je, dle autora spisku, produktem snahy uchovat moc svěťce v rámci pozemské církve: „*A nemohouce jich (svatých) přítomných mítí, chrámy i obrazy jim vzdělávali, aby aspoň časem a místem nebyli od nich opuštěni, domnívajíce se jich tu při chrámech a obrazích více než jinde bývati a pro přítomnost svou dary dávati a moci činiti...*“¹² Kritice je pak vystaven kult zejména tzv. zázračných obrazů: „*dopouštěl spravedlivě Bůh, aby ti obrazové někdy odpovědi dávali, neb ďablové z nich, jakož o nich vypisují, aneb něco živého člověka učinili, aby jich přítomnost v obrazích dokázána byla. A někdy kněží jich řemeslně něco připravili, ježto by se živé věci skutkové zdáli, anebo něco vymyslece sklamali, že by někomu dobře učinil a tak lid šálili a k poctám těch obrazův vedli, aby je slepý lid ctil a jim obětoval a kněží jich, aby břicha pásli a smilnili etc.*“¹³ Přes tyto výhrady k posvátným obrazům a jejich zázračné moci, o nichž nás výborně z druhé strany zpravují legendy, však ani zde nenacházíme slov o tom, že by obrazy měly být ničeny. Uzavřeme-li pak celou polemiku autora, pak je možno říci, že takové obrazy v církvi prostě nemají místa.

Doba přelomu dvou staletí i dvou generací Jednoty nachází svého mluvčího v osobě vynikajícího bohoslovce B. Lukáše Pražského. I jeho názory na posvátné obrazy a jejich účtu jsou nesené výše řečeným duchem a nacházíme je na několika místech jeho díla. B. Lukáš, ač není nijak originální a v podstatě opakuje stanovisko svých předchůdců, tuto problematiku aplikuje jako první do mnohem širšího okruhu než dosavadní autoři, kteří se zastavili na kritické polemice. Jeho zásluhou není proto

¹⁰ Tamtéž, s. 131.

¹¹ Akty Jednoty bratrské – XI (opis KNM Praha), fol. 102a–112a. V Aktech bez titulu, ten stanovil R. Hobza. Akta Jednoty bratrské a jejich obsah, in sborník: Československá církev a Jednota bratrská, HČFB v ÚCN, Praha 1967, s. 215.

¹² Akty Jednoty bratrské – XI (opis KNM Praha), fol. 104a.

¹³ Tamtéž.

nové zpracování této otázky, ale její uvedení do širokého spektra církevní praxe Jednoty. Posvátné obrazy jsou tak odmítavě pojednávány jak v katechismu nazvaném „Otázky dětinské“ z doby kolem roku 1501,¹⁴ v agendě bratrských kněží „Zprávách kněžských“,¹⁵ oficiálních prohlášeních Jednoty¹⁶ i v polemice s protivníky.¹⁷

¹⁴ (59) „*Slušie-li se ale obrazu Pána Krista neb svatých klaněti? Rci: Neslušie. Neb die Pán Buoh: Neučiníš sobě obrazu rytého ani podobenstvie kterého. Nebudeš se jim klaněti ani ctíti. Já Pán.*“ „*Otázky dětinské*“ in: Amedeo Molnár, Bratr Lukáš, bohoslovec Jednoty, HČEFB, Praha 1948, s. 128.

¹⁵ Zde se B. Lukáš drží schématu daného Desaterem při zpovědi, kdy „modlářství“ patří spolu s magií k porušení I. přikázání a zpovídáný je na ně přímo tázán (fol. 20 b). Podruhé je modlářství pojednáváno jako součást „odřkání“ v posvátné službě k přijímání, patřící k okruhu odřkání se ďábla (86a). „*Zprávy při službách úřadu kněžského v Jednotě bratrské*“ (1527) ZA Brno F. IV. 25.

¹⁶ „*O příčinách oddělení. V jiném sněmu šíše takto: „....První zlé proti prvnímu článku, t.: „Věřím v Boha Otce, všemohoucího stvořitele nebe i země“ jest mnohotvárné pokryté i zjevné modlářství, kteréž zapovídá Pán Bůh řka: Nebudeš mítí bohů jiných přede mnou, neučiníš sobě obraza rytého ani podobenství kterého. Pokryté modlářství jest, pod jménem Božím, pod jménem Pána Krista, pod slovy jeho, pod písmi svatými, pod mocí Boží, pod divy, zázraky živými atd. A to se děje při svátostech, v svěceninách a v kněžských služebnostech. Zjevné pak a holé pohanské modlářství pod jménem svatých a světic i Pána Krista, Panny Marie, jsou obrazové. malování neb rytí, ku počtě a ku pokloně postavení, a neb jinž se Božská čest děje.*“ in: Gindely, Antonín (ed.), Dekrety Jednoty bratrské, I. L. Kober, Praha 1865, s. 4.

„*Příčiny odstoupení od služebností kostelních: „....Druhé zlé služba k počtě a k pokloně modloslužebné. Třetí, že se k tomu slouží, aby proti přikázání Božímu modlitby daly se ve mnohém říkání i nerozumným jazykem, a to svatým i světicem, obrazům malovaným neb rytým, svátostem a účinkům lidským, a ve jméno svatých, světic, a ne ve jméno Pána Ježíše Krista u víře pravé, jedinému Bohu v Trojici svaté, a Trojici v jednotě Božské. A na druhou stranu, že se slouží ku překážce. Jedno, že se modlitby nemohou činiti jednomyslně v shromáždění pro rozmnožení mnohých oltářův proti přikázání Páně i proti příkladu Pána Krista i apoštolskému. Také pro povyky, zvuky i hudby, v rozličném říkání, zpívání, čítání, šeptání, žehnutí, přednášení, obracování, v pozdvihování svátosti, kterouž lid za Boha máje, poklonu i modlitbu činí. A tak mnohým obyčejem, činěním, malováním, říkáním, drahostem lid dívaje se, oči, uši toliko pase a překážku má modlitii se v duchu a v pravdě společně.*“ in: Tamtéž, s. 6.

¹⁷ „*Odpověď na Psání kněze Jana, faráře Lipenského, panu Václavovi etc. na potupu bratří: „....A poněvadž v kostele není Boha, leč v lidu s kněžskými jest, kterýž v kostele jest, jakož dovedeno, tehdy nad to v modlitbě není, neb bytně a podstatně osobně v oslavnosti jest v nebi; poněvadž se nedí: „Otče náš, jenž jsi v modlitbě“, ani „v církvi“, ani „v duši“, nad to „v slovu“, ani „v svátosti“, ale „v nebesích“, protož pán Kristus v té předmluvě neměl úmysla Boha v modlitbu vmísiti, ale pozdvihnouti myslí lidské skrze víru v nebe od zemských domův, obrazův, podobizn jakýchkoli a oznámiti, komu se v nebi modlitii mají a skrze koho i ve jméno cí; a tím nynější mnohé bludy v lidu i v kněžích zkazil, kteříž sobě z kostela nebe učinili a z oltáře pravici boží a z svátosti těla Syna božského Otce nebeského i říkají: „Otče náš, jenž si v nebesích“ a skrze Mariji i svaté i ve jméno jich, ano i jim se modlé, obětující posty, svátky svěťtí a tudy v ně a ne v samého Boha věří etc.*“ in: Bidlo, Jaroslav (ed.), Akty Jednoty bratrské – II, Historická komise při Matici moravské, Brno 1923s. 207–208.

Teoretický boj, který vyvrcholil právě v osobě B. Lukáše svým praktickým zařazením a později oficiálně v Bratrské konfesi z roku 1535,¹⁸ měl však i své zcela praktické důsledky a pozadí. Malíři posvátných obrazů patří v Jednotě mezi škodlivé řemeslníky, na které se vztahuje sněmovní usnesení z roku 1500: „*Ti neprospívají, jenž prodávají ty věci neb dělají, z nichž potřeba žádná dítí se nemůž, ano často i škoda duše i těla.*“¹⁹ A jiná zpráva dodává: „*Zlí obchodové jsou pro zrušení přikázání Božích strany duše a spasení vlastního a pro škození bližním, jako jsou: Kostkárství, hry, kejkllové, m a l é ř s t v í, věštcování, hádání, čarování, lichvy, alchymi, rufiánství, nevěstčí obchodové, hudby atd.*“²⁰ Dozvuk téhož nalezneme ještě více než o sto let později, v letech 1611–1618, kdy B. Matouš Konečný ve své knize „*O povinnostech křesťanských*“ a v předavcích ke „*Kazateli domovnímu*“ konkretizuje dosavadní praxi a přímo zakazuje dělání modlářských soch a obrazů²¹.

Dalším zajímavým dokladem bratrské praxe v této otázce je důkaz o trvajícím výše uvedeném důsledně provedeném dotazení myšlenek Matěje z Janova a Jakoubka ze Stříbra o odstraňování posvátných obrazů z kostelů. Navíc se nám zde objevuje i přímý důkaz toho, že Jednota ve své praxi nebyla nijak obrazoborecká. Jde o dva listy mezi královskými hejtmany Jindřichem Berkou z Dubé a Volfhartem Planknarem z Kyšperka a bratrským pánem Kundrátem Krajířem z Krajku z roku 1531. Hejtmani píší Krajířovi: „*Došla jest nás zpráva od některých pánuov a dobrých lidí, že by z brandýskýho kostela, kdež fara jest, byly vyneseny vobrazy i jiné ozdoby kostelní a tam že by bylo připraveno podle obyčeje bratrského, a tak že by se měl v téměř kostele zbor učiniti a nějaký kožišník podle téhož obyčeje těm, kteříž se tu sešli, i kázání dělati. Ješto, jestli že jest tak, nemálo, ale mnoho dotýkalo by se strany pod jednou i pod obojí zpuosobou. I také by se dalo proti těm smlůvám, kteréž sou mezi stranami králem Vladislavem slavné paměti srovnány a dckami zemskými zapsány.*“²² Na což jim pan Krajíř ve výše uvedeném smyslu odpovídá a případnou domněnku o případném

¹⁸ „Věříme však podle týchž Písem, že svatým a světicem (ovšem pak obrazům jejich) žádný se klaněti a tak cti Božské na ně přenáseti nemá pro zápověď Boží skrze Proroka vynesenu: Já jsem Hospodin, to jest jméno mé, a slávy své jinému nedám, ani chvály své rytinám (Iz 42,8).“ „Bratrské vyznání“, in: Rudolf Říčan a kol., Čtyři vyznání, KEBF, Praha 1951, s. 170.

¹⁹ Gindely, Dekrety, s. 126.

²⁰ Tamtéž, s. 128.

²¹ Uvádí: Říčan, Rudolf, Dějiny Jednoty bratrské, Kalich, Praha, s. 318.

²² NK ČR Praha XVII. C. 3, fol. 11b.

obrazoborectví vyvrací: „*Což se také obrazův dotýče a jiných ozdob kostelních, že by ven z kostela vyneseny byly, tomu též neračte věřiti, než že sou bez škody společně je složili a do truhel uložili a tu jich v kostele nechali, aby, když by se koli těm z té obce sousedům, kteří Bratřimi nejsou, zdálo zase své náboženství jako i prve věsti, to všecko sobě zase na svá místa postavili a toho užívali.*“²³

Obdobný výsledek, jenž neměl nic společného s obrazoborectvím, avšak zcela jiný průběh, měla činnost B. Jiřího Izraele v Ostrorogu v padesátých letech 16. století. Dostáváme se tím tak i do zcela jiného prostředí, ve kterém bratrské učení v probírané otázce muselo i poněkud narazit. B. Izrael, ač duchovní správce celého města, přece musel zprvu nechat posvátné obrazy ve svém kostele. Později, když své farníky postupně přesvědčoval v kázáních o jejich nepotřebě, mohl je dát zakrýt plátny a ještě později i uložit mimo kostel.²⁴ Polské prostředí je také jediným místem, kde nacházíme posvátné obrazy v kostelích a modlitebnách polské větve Jednoty. Prvním dokladem této skutečnosti je právě uvedená činnost B. Izraele v Ostrorogu, druhým je rozhovor Bratří Izraele a Rokyty s Petrem Pavlem Vergeriem v polském Jaldově (Dzialdowo) v lednu 1557. Vergerius, kněz a biskup římský a později luterán, se tehdy zastavuje na tom „*užívání ceremonií, jako komže, svic, o svícení ve dne a nejvíce na obrazech, proč je v kostelích máme, že by všecko se v Jednotě tak užívalo. Ale dána mu o tom zpráva, kteroužto vyslyševši, pověděl, že na tom přestává.*“²⁵ Zde je zřetelná jedna důležitá věc a tou je stejná myšlenka v rozdílném prostředí. Čechy a Morava jsou prostředím, kde prostor pro odstranění posvátných obrazů vytvořila stálá stoletá polemika o posvátných obrazech, a někdy i skutečné obrazoborectví. Vývoz této české myšlenky do Polska, kam reformní myšlení v tomto směru zavála až německá a švýcarská reformace, a které zůstalo do té doby katolickou zemí s neotřeseným kultem posvátných obrazů, jak vidno, narazil a Jednota se musí s touto situací postupně vyrovnávat. Na příkladu B. Izraele vidíme, že i s tak těžkou otázkou se moudrý kazatel v cizím prostředí vyrovnal.

Polskými událostmi také pomalu mizí zprávy pramenů o dalším průběhu otázky posvátných obrazů v Jednotě bratrské.²⁶ Světová reformace, která

²³ Tamtéž, fol. 12b.

²⁴ Uvádí: Bidlo, Jaroslav, Jednota bratrská v prvním vyhnanství (1548–1561), Bursík a Kohout, Praha 1900, s. 93. Po něm: Říčan, Dějiny, s. 239.

²⁵ Akty Jednoty bratrské – X (opis KNM Praha), fol. 25a.

Jednotu od této doby zejména kalvínským pojetím ovlivňuje, se s Bratřími v otázce nepřístojného užití posvátných obrazů v podstatě shoduje. Zásadní rozdíl však je ve způsobu, jakým tyto dva reformační směry „očistu“ posvátného prostoru vykonávají. U Jednoty vidíme, že její postoj je celou její existencí pevně vázán na české utrakvistické prostředí (z něhož Jednota vzešla), které posvátné obrazy odstraňuje, ale nelikviduje. Naproti tomu stoupence kalvínského směru je možné oprávněně nazvat obrazoborci v tom nejostřejším slova smyslu. Opět by tedy bylo možné opakovat úvahu, která zazněla v předešlém odstavci o rozdílném prostředí a stejné myšlence, stejném záměru, ale různém provedení, které plyne z jiného historického vývoje té které náboženské skupiny.

Shrneme-li tedy všechna dosavadní zjištění o postojích Jednoty bratrské k posvátným obrazům a jejich účtě, lze dojít, na základě dostupných pramenů, k jednoznačným závěrům. Bratři byli důslednými naplniteli a pokračovateli myšlenek Matěje z Janova a Jakoubka ze Stříbra, které se k nim dostaly přes umírněnou a opatrnou toleranci posvátných obrazů v utrakvismu doby Jana Rokycany. Táborství, které k Jednotě promluvilo ústy Petra Chelčického a Mikuláše Biskupce z Pelhřimova, sice přímo odkazovalo k naprostému odmítnutí posvátných obrazů, nevedlo však nijak k obrazoborectví, které také v Jednotě 15. a 16. století nenalezneme. Později a v jiném prostředí pak dokonce nalézáme i dočasnou toleranci obrazů v Jednotě, na jejichž odstranění je nejprve nutné lid připravit. Odmítnutí posvátných obrazů v církvi však nebylo odmítnutím výtvarného umění vůbec. Tím nejmenším dokladem právě řečeného je bratrský knih-tisk, v němž nalezneme užití výtvarného umění v Jednotě par excellence.

²⁸ Srov. však ještě bratrské výklady Písma, jak se daly při práci na vzniku výkladových poznámek tzv. Kralické šestidílký. (Výklady Starého zákona Bibli kralické šestidílné vydané v letech 1579–1593 Českobratrskou Jednotou, Josef Kostomlatský, Tábor 1885 a násl. Zde zejména výklady biblických oddílů: Ex 20 a 32,4; Dt 32,17; 1Pa 33,17 a jinde.)